УДК 94(477.51-25):664.6

Тамара Дорохіна, Дар'я Кнуренко

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ХЛІБОЗАВОД № 2: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI: 10.58407/litopis.240107
© Т. Дорохіна, Д. Кнуренко, 2024. CC BY 4.0
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-9936-6226, https://orcid.org/0009-0008-6242-9175

Мета статті *– представити історію Чернігівського хлібокомбінату № 2, розповісти про роботу хлібокомбінату в складних умовах воєнного стану 2022 р. Спираючись на свідчення респондентів, оприлюднити умови роботи та виголосити прізвища «стійких, сталевих» працівників підприємства, які забезпечували Чернігів, а після звільнення Чернігівщини від рашистів – ще й райони області хлібом.* ***Методологічну основу*** *становить сукупність загальнонаукових і конкретно-історичних принципів та* ***методів****, провідну роль серед яких відіграло практичне використання можливостей та інструментарію усної історії – метод збору польових матеріалів. У процесі опрацювання зібраного матеріалу використовувалися комплексний та системний аналіз, узагальнення, класифікація та зіставлення, статистичний та реконструктивний методи.* ***Наукова новизна.*** *Запропонований матеріал є однією з перших спроб вивчення перебігу російської агресії на рівні роботи окремого підприємства – Чернігівського хлібокомбінату № 2 та долі його працівників. Здійснено фіксацію та узагальнення фактичного матеріалу, що може стати в пригоді під час формування джерельної бази, історіографічного підґрунтя для написання як історії хлібокомбінату, так і праць з історії російсько-української війни.* ***Висновки****. У хронологічній послідовності представлено історію Чернігівського хлібокомбінату № 2. Установлено, яких збитків завдав виробничій діяльності підприємства російський напад, схарактеризовано емоційно-психологічний стан працівників, особливості їхньої поведінки в надзвичайних умовах.*

Ключові слова: *усна історія, хлібокомбінат, війна Росії проти України, стратегія виживання, технологія хлібовипікання.*

Як тепло пахне хліб!
Любов'ю трударів,
І радістю земною,
І сонцем, що всміхалося весною,
І щастям наших неповторних діб.
Духмяно пахне хліб.
Платон Воронько[1]

Чернігівський хлібозавод № 2 побудували у 1965 р. по вул. Борисенка, буд. 41 (на сьогодні – Громадська). Підприємство входило до складу Чернігівського хлібокомбінату, який на той час об'єднав Хлібозавод № 1 (1935) та механічну пекарню (1896). Його основним призначенням було випікання подових сортів хліба[2], булочних виробів та виготовлення сухарів. Потужність заводу на початку існування – 45 т продукції на добу. У 1976 р. відбулася реорганізація в хлібному виробництві Чернігівщини – створюється Чернігівське об'єднання хлібопекарської промисловості, куди увійшли Чернігівський, Ніжинський та Прилуцький хлібозаводи.

Слушно вказати, що питання технічного вдосконалення обладнання постійно було на порядку денному керівництва підприємства. Так, у 1984 р. здійснено технічне переобладнання заводу, що привело до збільшення потужності виробництва у 1,5 рази і склало 68,4 т продукції на добу.

[1] Воронько П. Пахне хліб. *Dovidka*. URL: https://dovidka.biz.ua/virshi-pro-hlib.
[2] Подовим називають хліб, який випікається без форми, на поді. Історично такий хліб випікали на черені (поді) – нижня площина, дно печі, де горіли дрова – місце для випікання хліба та приготування страв.

Наказом № 1007 регіонального відділення Фонду державного майна України по Чернігівський обл. від 30.07.1996 р. було змінено організаційно-правову форму, назву емітенту[3] – Чернігівське об'єднання хлібопекарської промисловості перетворилося на Відкрите акціонерне товариство «Чернігівський хлібокомбінат». Реорганізація торкнулася всіх структур хлібопекарського об'єднання: його залишили Ніжинський та Прилуцький хлібозаводи.

У 2002 р. підприємство стало лауреатом регіонального етапу Всеукраїнського конкурсу в номінації «Великі підприємства, які виготовляють продовольчі товари», а у 2004 р. – переможцем конкурсу за звання «Кращий роботодавець 2004 р. (по м. Чернігову)».

18 серпня 2010 р. у зв'язку з приведенням у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства» сталася чергова зміна емітенту. Відкрите акціонерного товариство отримало назву: Публічне акціонерне товариство «Чернігівський хлібокомбінат»[4].

Із метою оптимізації виробничих процесів у 2012 р. обсяг виробництва був перенесений на хлібокомбінати № 1 та № 2, а механічна пекарня припинила свою діяльність.

Керманичами хлібозаводу № 2 у різні періоди були: Філіп Долматович Бондарев – від 1965 до 1985 рр., Віктор Олександрович Биковець – від 1985 до 1999 рр., Микола Іванович Ніколаєнко – від 2000 до 2014 рр. Розквіт хлібозаводу припадає на 1980–1990-ті рр. Щоб влаштуватися на роботу, охочим необхідно було пройти конкурсний відбір. Заробітна плата в цей період була найвищою серед підприємств міста[5].

Фото 1. Ольга Заїка.

31 жовтня 2014 р. засновано Товариство з обмеженою відповідальністю «Чернігівський хлібокомбінат № 2». Власницею та керівницею підприємства стала Ольга Михайлівна Заїка. Основним видом діяльності було обрано виробництво хліба та хлібобулочних, борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання.

Сьогодні основні виробничі потужності розташовані на території хлібокомбінату № 2. Керівники ТОВ постійно працюють над удосконаленням процесу виробництва на підприємстві. На хлібокомбінаті функціонує 7 печей, із них 4 – газові, які оздоблені програмним контролем блокових газових пальників, 3 – електропечі. Усі печі мають вимірювачі – регулятори часових характеристик (час випічки та ін.). Технічні процеси на комбінаті напівавтоматизовані.

Хлібокомбінат № 2 пишається своїм підприємством, а особливо працівниками, багато з яких присвятили своє життя такій важливій справі, як участь у процесі випікання хліба. Серед них В.І. Балаба – головний інженер виробництва, О.О. Підтилок – завідувачка виробничої лабораторії, З.П. Кучерова – начальниця виробництва, М.Н. Атарська й С.С. Хусаїнов – головні бухгалтери, Л.П. Шилкіна – головна економістка, П.М. Цитлєнок – начальник планового відділу. Один запис місця роботи в трудовій книжці мають Я.І. Губарь – головний енергетик, А.В. Піщьолка – головний механік заводу, С.М. Єнакі – інженерка-технологиня, В.В. Бариляк – заступниця директорки з виробництва, Р.М. Деревянко – економістка з праці.

Відкритий воєнний напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. змінив життя окремих людей, родин, організацій та установ, населених пунктів – усієї країни. Ракетні удари по всій території пошкодили вишки мобільних операторів, лінії електропередачі, газове обладнання тощо, що необхідні для цивільного населення. Російські війська вдерлися до України поблизу Харкова, Херсона, Чернігова, Сум, увійшовши з Росії, Білорусі й тимчасово окупованого Росією Криму. Окупація Чернігівщини тривала 42 доби. РФ не забезпечувала підконтрольні населені пункти необхідними для існування та задоволення базових фізичних потреб населення речами – продуктами, водою, медичною допомогою тощо.

[3] Емітент – банк, кредитна спілка, ощадно-кредитна асоціація, державна установа (наприклад, поштова служба) або роздрібний торговець, що надає кредитну лінію чи дебетову картку споживачеві або компанії.

[4] Проспект емісії іменних відсоткових звичайних (незабезпечених) облігацій ПАТ «Чернігівський хлібокомбінат», ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 05517558 (відкрите (публічне) розміщення). 2013. *Internet archieve*. URL: https://web.archive.org/web/20140415104250/http://www.kise.com.ua/public/File/Emissiya/Chernigiv-hlib.pdf.

[5] Респондентки: В.В. Бариляк – заступниця директорки хлібокомбінату з виробництва, С.М. Єнакієва – інженерка-технолог, Р.М. Деревянко – економістка з праці.

Фото 2. Чернігівський хлібокомбінат № 2[6].

Фото 3. Реклама хлібокомбінату № 2 на сторінці сайту підприємства[7].

Про ситуацію на хлібокомбінаті у складних умовах воєнного стану розповіли директорка підприємства О. Заїка та інженерка-технологиня С. Єнакі. 24 лютого 2022 р. хлібокомбінат зустрів «*сумно, трагічно, розгублено – ніхто не міг зрозуміти, що ж таке війна і чому вона тут*»[8]. Світлана Єнакі, поділившись своїми враженнями від неочікуваної війни, підсумувала: «*Зібралась, пішла на роботу, бо хліб треба пекти. Війна – не війна, а хліб треба*»[9], чим схарактеризувала загальний настрій працівників хлібокомбінату в той день.

«*Підприємство працювало на ентузіазмі, на підйомі, тому що ми розуміли: ми повинні дати обсяг хліба, який тоді замовляли, а замовляли у два-три рази більше … Військові частини, які прибували, повинні були мати кожного дня хліб для організації харчування. Надходили заявки, вони були посилені, і підприємство працювало в посиленому режимі до 4 березня … Ми пекли, пекли, відвантажували. Багато хто приїжджав самостійно, брали від рампи продукцію (раніше працювали за логістикою, за доставкою), а тепер люди знали, де ми знаходимося та їхали до нас самостійно*». Ольга Заїка розповіла, що керівники міста, управлінці, волонтери знали, куди розвозити хліб у місті, де на нього чекають люди. Робота була налагоджена, люди працювали самовіддано, можна сказати – героїчно[10].

[6] Чернігівський хлібозавод № 2, місце розташування: вул. Громадська, 41.
[7] ТОВ «Чернігівський хлібокомбінат». *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/ChernigivHlib/photos/a.252811700570021/6439392159441936/.
[8] Респондентка О.М. Заїка – директорка хлібокомбінату № 2.
[9] Респондентка С.М. Єнакі – інженерка-технологиня хлібокомбінату № 2.
[10] Респондентка О.М. Заїка.

Фото 4. Роздача хліба населенню[11].

4 березня стався приліт ворожого снаряду на підприємство. Від вибухової хвилі розбилося багато вікон, уламками посічено кабінет комерційної служби та 19 автівок підприємства. «*У цьому кабінеті кипіла робота, туди надходили всі заявки на продукцію і звідти виходили завдання на виробництво для того, щоб виконати ці заявки. Комерційний директор і вся його служба не сиділи цього дня в кабінеті, а допомагали експедиції вчасно все всім віддати й забезпечити порядок*». Комерційний директор Олександр Новик «*взяв чергову заявку і вийшов із кабінету. Буквально після того, як він вийшов, пройшла одна хвилина і був приліт. У кабінеті не було нікого … Я кажу, люди благословенні на підприємстві й Господь зберіг усім життя*».

Фото 5–6. Пошкодження ворогом приміщення та автомобілів хлібокомбінату 4 березня 2022 р.[12]

[11] Фото з архіву хлібокомбінату. Березень 2022 р.

Вибух пошкодив верхню надбудову в цеху, де знаходяться скляні прольоти. «*Це зроблено для того, щоб максимально велика кількість натурального світла надходила в цех, коли людина працює в денну зміну. Це необхідно по гігієні, по санітарії, по охороні праці. І коли влучення відбулося, скло вилетіло й летіло вниз до печей, де відбувався процес випікання хліба. Метрів, напевно, десять летіло. Скло товсте й могло завдати шкоди. Слава Богу, у той момент там нікого не було*». Проте, цей вибух справив своє враження на людей… «*Багато хто кинули рукавиці та пішли*», люди зрозуміли, що війна близько й вірогідність постраждати від ворожого бомбардування велика, а головне – у багатьох вдома родини… Отже, відбувся «*збій ритму роботи*»[13].

На той час люди почали активно виїжджали з міста, і потреба в хлібі трохи знизилася. На хлібокомбінаті була випечена його достатня кількість – вистачило на 2–3 дні. Проте потрібно було вирішувати питання про подальшу організацію роботи на підприємстві, знайти «*тих людей, які будуть стійкі, сталеві*». І такі знайшлися – це Світлана Єнакі, Людмила Хаценко, Сергій Корж, Ярослав Губар, Віктор Іллюшко, Сергій Корж, Тетяна Міхно, Олександр Гуз, Артем Артеменко, Ольга Кирієнко, Сергій Ярош, Тетяна Біла, Алла Лученко, Василь Сергієнко, Віктор Позняк, Ігор Бобровник, Петро Сергіїв, Станіслав Вереня, Юрій Радченко. Світлана Єнакі про себе зазначила: «*Я не змогла виїжджати, оскільки є робота. Чоловік хворів, і мама в мене старенька. Так, не було такої думки, щоб виїхати*»[14].

Фото 7. Колектив «стійких, сталевих» працівників хлібокомбінату[15].

Із 6 березня починається новий етап роботи хлібокомбінату, відміняються нічні зміни. З 12 березня Чернігів у результаті ворожих обстрілів залишився без електрики, води та опалення. «*Вимушені простої були... Ви ж розумієте – без світла ми нікуди. Без води також... Але керівництво намагалося якось зарадити цьому, щоб хліб випікати людям, щоб була вода, щоб було світло – знаходили вихід з такої ситуації*»[16].

Фото 8. Генератор, наданий хлібокомбінату обласною військовою адміністрацією[17].

[12] Фото з архіву хлібокомбінату. 4 березня 2022 р.
[13] Там само.
[14] Респондентка С.М. Єнакі.
[15] Фото з архіву хлібокомбінату. Березень 2022 р.
[16] Там само.
[17] Фото з архіву хлібокомбінату. Березень 2022 р.

Чернігівська обласна військова адміністрація надала хлібокомбінату генератор, який дозволив мати електроенергію для однієї лінії. Працювали з сировиною, яка легше піддавалася технологічним процесам. Випікали білий хліб, який був тим видом продукції, яку можна було виготовляти технологічно швидко, задіявши одну лінію.

Із енергетичних ресурсів, які залишалися на хлібокомбінаті, – це природній газ. Є печі, які працюють на природному газу, і була (є) можливість випікати хліб на газових печах. Процес замісу, подачі води та безпосереднє формування тіста – це все за допомогою електроенергії.

Водою підприємство забезпечував водоканал. Він привозив воду машиною, яка під тиском подавала її в баки на другий поверх, звідти вода потрапляла в чани, де підігрівалася, а це технологічно важкий процес, коли нема електроенергії, опалення…

Фото 9. Забезпечення хлібокомбінату водою водоканалом[18].

Фото 10–11. Робота в цехах хлібокомбінату у надзвичайних умовах воєнного стану[19].

[18] Фото з архіву хлібокомбінату. Березень 2022 р.
[19] Фото з архіву хлібокомбінату. Березень 2022 р.

На порядку денному постало ще одне питання – усі борошномели виїхали. Борошно брали із сіл, а вони були окуповані. Проте, хлібокомбінат працював на одній лінії, «*то нам тих запасів, які в нас були, вистачило на місяць. Вистачило саме до квітня. У квітні до нас уже почали волонтери привозити борошно*». На сьогодні на хлібокомбінаті зберігають запаси всіх необхідних складових для хліба на місяць.

Світлана Єнакі розповіла, що «*на підприємстві у нас теж оборона стояла, чергували. І вночі, і вдень охороняли. Тероборонівці теж були. Ми нікуди не ходили. Робота і додому. Взагалі-то кругом стріляли, і магазини не працювали. Гуманітарку роздавали десь у центрі. До нашого району гуманітарки не доїжджали. Ми викручувалися, як могли, самі*»[20].

Важливо зазначити, що кожного дня після залишення рашистами Чернігівщини «*наші хлопці – безстрашні водії*» розвозили й розвозять хліб у віддалені місця нашої області – Семенівку, Сосницю, Сновськ, Новгород-Сіверський, Грем'яч… Для того, щоб по можливості їх уберегти, «*ми купили їм каски, бронежилети*». Неодноразово водії потрапляли під обстріли. Згадують випадок, коли о четвертій ранку везли хліб у селище Десна та «*потрапили під ракетні обстріли цих військових частин*». На щастя, військові попередили водіїв, куди їм необхідно ховатися в таких випадках.

Отже, тоді на підприємстві працювали «*стійкі, сталеві люди, які, незважаючи на страх, залишалися, виходили в цех, випікали хліб*»[21]. «*Емоційний стан, звичайно, змінився. З'явилася нервозність, очікування, що знову будуть стріляти… І як нам не тяжко було, ми старалися, намагалися працювати, щоб забезпечити людей хлібом, більше згуртувалися, підтримували й допомагали один одному. Коли ракета попала в завод, то попри відсутність електрики, води, у досить таки важких умовах ми виходили щодня рано-вранці, і до початку комендантської години випікали хліб*»[22]. Навіть у період активних бойових дій, під час найбільших обстрілів Чернігівський хлібокомбінат № 2 продовжував працювати. Робота працівників хлібокомбінату – це приклад незламності та здатності подолати будь-які випробування заради свого народу та перемоги України.

* * *

«*Хліб – це сльози. Хліб – це обійми. Хліб – це надія. Хліб – це минуле і майбутнє. Хліб – це надія на те, що буде життя і буде мир*», – Ольга Заїка цитує слова волонтера Сергія Гаврилка, який доставляв хліб у березні 2022 р. до пунктів укриття.

Фото 12. Сергій Гаврилко.

«Після 24 лютого ми зрозуміли, що для нас немає нічого неможливого. У нашій хлібній родині працюють люди, які віддані своїй справі всім серцем. Ми й самі того не знали, але вміємо випікати хліб у надскладних умовах. Сподіваємося, що такого більше не доведеться робити, але готові до будь-яких подій. На сьогодні працюємо над розробкою нових традиційних хлібів. Ми не ставимо собі за мету випікати "модний" європейський хліб. Основне завдання: випікати натуральний хліб без домішок, смачний та корисний, автентичний. Наші технологи працюють над відродженням стародавніх українських технологій випікання хлібних виробів. Тож робота в нас кипить, як у вулику з найпрацьовитішими бджілками. Основний принцип, якого ми дотримуємося: здоровий хліб – здорова нація. Для нас дуже важливо продукт робити доступним для людей. Робота допомагає відкинути всі зайві думки, тож є лише мотивація та віра у краще. Хлібопекарі мають завжди робити свою роботу з позитивними думками та вірою, адже вся наша енергетика передається хлібчику, який потім потрапляє до людей. Тож кожного дня частинку віри та любові ми передаємо тисячам родин».

[20] Респондентка С.М. Єнакі.
[21] Респондентка О.М. Заїка.
[22] Респондентка С.М. Єнакі.

Фото 13. Колектив хлібокомбінату № 2[23].

Дорохіна Тамара Федорівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії, археології та краєзнавства, Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів, Україна).

Dorokhina Tamara – candidate of historical sciences, docent of the department of history, archeology and local history, A.M. Lazarevsky educational and scientific institute of history and socio-humanitarian disciplines of T. Shevchenko National university «Chernihiv collegium» (Chernihiv, Ukraine).

E-mail: tamara-turenok@ukr.net

Кнуренко Дар'я Сергіївна – учениця програми A-leves у Бішопс Стортфорд коледжі, перекладачка, волонтерка.

Knurenko Darya – student of the A-levels program at Bishops Stortford college, translator, volunteer.

E-mail: dknurenko7@gmail.com

CHERNIHIV BREAD FACTORY № 2: HISTORY AND PRESENT

The purpose *of the article is to present the history of Chernihiv bread factory № 2, to tell about the work of the bakery in the difficult conditions of martial law in 2022. Based on the testimony of respondents, publicize working conditions and announce names of the «steady, steely» employees of the enterprise who supplied Chernihiv, and after the liberation of Chernihiv region from the rashists, also provided regions of the district with bread.* ***The methodological basis*** *is a set of general scientific and specific historical principles and methods, the leading role among which was played by the practical use of the opportunities and tools of oral history – the method of collecting field materials. In the process of processing the collected material, complex and systematic analysis, generalization, classification and comparison, statistical and reconstructive methods were used.* ***Scientific novelty.*** *The proposed material is one of the first attempts to study the course of Russian aggression at the level of work of a separate enterprise – Chernihiv bread factory № 2 and the fate of its employees. The author has recorded and summarised factual material that can be useful in forming a source base and historiographical basis for writing both the history of the bread factory and works on the history of the Russian-Ukrainian war.* ***Conclusions.*** *The history of Chernihiv bread factory № 2 is presented in chronological order. It is established what damages the Russian attack caused to the production activity of the enterprise, the emotional and psychological state of the workers, peculiarities of their behavior in emergency conditions are characterized.*

Key words: *oral history, bread factory, russian war against Ukraine, survival strategy, bread-making technology.*

[23] Фото з архіву хлібокомбінату. Літо 2022 р.

Дата подання: 15 грудня 2023 р.
Дата затвердження до друку: 24 січня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Дорохіна, Т., Кнуренко, Д. Чернігівський хлібозавод № 2: історія та сучасність. *Сіверянський літопис.* 2024. № 1. С. 60–68. DOI: 10.58407/litopis.240107.

Цитування за стандартом APA

Dorokhina, T., Knurenko, V. (2024). Chernihivskyi khlibozavod № 2: istoriia ta suchasnist [Chernihiv bread factory № 2: history and present]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 1*, P. 60–68. DOI: 10.58407/litopis.240107.